

ՈՒԺԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԴԵՊՔՈՒՄ ՀԱՄԱՉԱՓՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԻՐԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ *
Երևանի պետական համալսարան

Հողվածում անդրադարձ է կատարվել գիտագործնական նշանակություն ունեցող այնպիսի խնդիրների, ինչպիսիք են «ուժի կիրառում» հասկացության բնորոշումը և ուժի կիրառման համաչափության ապահովման հիմնական բաղադրիչների մշակումը: Հեղինակը «ուժի կիրառում» է համարել ոչ միայն անձանց կամ առարկաների նկատմամբ ֆիզիկական միջոցների անմիջական գործադրումը, այլ նաև դրանց գործադրման նախագրուշացումը կամ սպառնալիքը՝ անձանց վրա ֆիզիկական կամ հոգեբանական ներգործության միջոցով նրանց որոշակի վարքագիծ հարկադրելու կամ վարքագծի վրա ազդելու, ինչպես նաև գույքը վնասելու նպատակով: Ուժի կիրառման համաչափության ապահովման հիմնական բաղադրիչներ են համարվել իրավապահ մարմինների աշխատակիցների մասնագիտական և նյութական պատրաստվածությունը, գործողությունների նախնական պլանավորումը կամ նախագրուշացման սկզբունքը, ինչպես նաև ուժի առանձին տեսակները մանրամասն կարգավորող կանոնների առկայությունը:

Բանալի բառեր – *ուժի կիրառում, համաչափություն, իրավապահ մարմիններ, խոշտանգում, մարդկային արժանապատվություն, հրազեն, հատուկ միջոցներ*

Ներածություն

Իրավապահ մարմինների աշխատակիցների կողմից անձի, հասարակության և պետության շահերը պաշտպանելու համար կիրառվող վարչական հարկադրանքի միջոցների թվում է ուժի կիրառումը (գործադրումը): Դրա հետևանքով, որպես կանոն, սահմանափակվում են մարդու այնպիսի կարևորագույն իրավունքներ, ինչպիսիք են՝ կյանքի, խոշտանգման, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի արգելքի, մարդկային արժանապատվության, ֆիզի-

* **Քրիստինե Ալեքսանյան** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ Սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասիստենտ

Кристина Алексанян – кандидат юридических наук, ассистент кафедры конституционного права ЕГУ

Kristine Aleksanyan – Candidate of Law, Assistant at YSU Chair of Constitutional Law

Էլ. փոստ՝ aleksanyan.kristine@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1635-0812>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 24.01.2024

Գրախոսվել է՝ 13.02.2024

Հաստատվել է՝ 17.05.2024

© The Author(s) 2024

կական և հոգեկան անձեռնմխելիության, մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքները¹: Ուժի կիրառման դեպքում մարդու իրավունքների պաշտպանության կարևորությամբ է թերևս պայմանավորված այն հանգամանքը, որ մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի շրջանակներում ձևավորվել է առանձին իրավունքի կիրառման միջազգային իրավունքը², որը մանրամասնորեն կարգավորում է ուժի կիրառումը ոստիկանության կողմից:

Այնուամենայնիվ, թե՛ օրենսդրական և թե՛ տեսական մակարդակներով դեռևս սահմանված չէ «ուժի կիրառում» հասկացությունը, ինչը հնարավորության կտար հստակորեն որոշելու այն շրջանակը, երբ համաչափության սկզբունքը կիրառվում է իրավունքների սահմանափակման այս միջոցի առանձնահատկություններին համապատասխան: Այս համատեքստում, հաշվի առնելով, որ ուժի կիրառումն անխուսափելիորեն շոշափում է մարդու վերը նշված սահմանադրական իրավունքները, դրանց սահմանափակման համաչափության հարցի ուսումնասիրությունը և դրա հիման վրա այս սկզբունքի կիրառումը ապահովելու համար որոշակի չափանիշների մշակումը ձեռք են բերում կարևոր գիտագործնական նշանակություն:

«Ուժի կիրառման» բնորոշումը

Ուժի կիրառումը կարգավորող համապատասխան կանոններից շատերն առաջին անգամ ձևակերպվել են փափուկ իրավունքի երկու փաստաթղթերում՝ Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) հովանու ներքո: Դրանք են՝ Իրավապահ պաշտոնատար անձանց վարքագծի 1979 թվականի կանոնագիրքը³ (այսուհետ՝ Կանոնագիրք) և Իրավապահ աշխատակիցների կողմից ուժի և հրազենի կիրառման 1990 թվականի հիմնական սկզբունքները⁴ (այսուհետ՝ Սկզբունքներ): Ինչպես ՄԻԵԴ-ը, այնպես էլ Մարդու իրավունքների միջամերիկյան դատարանը վկայակոչել են ՄԱԿ-ի սկզբունքները՝ որպես իրավապահ մարմիններում ուժի կիրառումը կարգավորող միջազգային նորմերի հեղինակավոր դրույթներ⁵:

Ուժի կիրառմանը ներկայացվող հիմնական պահանջը, որը նաև դրա իրավաչափությունը որոշող կարևորագույն չափանիշն է, համաչափության

¹ «Ոստիկանության մասին» օրենքում օգտագործվում է «գործադրում» եզրույթը:

² Տե՛ս **Casey-Maslen, S., & Connolly, S.** (2017). *Police Use of Force under International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, էջ 2, doi:10.1017/9781108186575:

³ Տե՛ս Code of Conduct for Law Enforcement Officials, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/lawenforcementofficials.aspx>:

⁴ Տե՛ս Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/useofforceandfirearms.aspx>

⁵ Տե՛ս, օրինակ, European Court of Human Rights (ECtHR), *Benzer v. Turkey*, Judgment (Former Second Section), 12 November 2013, պարագրաֆ 90, InterAmerican Court of Human Rights (IAmCtHR), *Cruz Sánchez and Others v. Peru*, Judgment (Preliminary Objections, Merits, Reparation, and Costs), 17 April 2015, պարագրաֆ 264:

սկզբունքն է: Այսպես, «Ոստիկանության մասին» օրենքի⁶ (այսուհետ՝ Օրենք) 29-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ոստիկանության ծառայողը որպես բացառիկ միջոց գործադրում է ֆիզիկական ուժ, հատուկ միջոցներ և հրազեն՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով, **այնքանով, որքանով դա անհրաժեշտ է իր պարտականությունները կատարելու համար**, եթե այլ միջոցներով այդ պարտականությունների կատարումը հնարավոր չէ ապահովել: Ֆիզիկական ուժի, հատուկ միջոցների և հրազենի գործադրման ընտրությունը կատարելիս ոստիկանության ծառայողն առաջնորդվում է **եղևելով ստեղծված իրավիճակից, իրավախախտման բնույթից ու իրավախախտի անձից**:

Ներպետական շրջանակներում ուժի կիրառման համաչափությանը վերաբերող հարցերը հատկապես լայնորեն սկսեցին քննարկվել 2008 թվականի մարտի 1-ին ոստիկանության և անվտանգության ուժերի կողմից ցուցարարների նկատմամբ ուժի կիրառումից հետո⁷, որը ԵԽ Մարդու իրավունքների հանձնակատարը որակեց «ուժի չափազանց կիրառում»⁸:

Ուժի կիրառման համաչափության համատեքստում գիտագործնական նշանակություն ունի այն հարցի ուսումնասիրությունը, թե ինչն ենք մենք համարում ուժի կիրառում, որը պետք է համապատասխանի համաչափության սկզբունքին՝ հոդվածում ներկայացվող առանձնահատկություններին (բաղադրիչներին) համապատասխան:

Նախքան բարձրացված խնդրի վերաբերյալ եզրակացության կառուցումը հարկ ենք համարում անդրադառնալ ուժի կիրառման հասկացության վերաբերյալ ներպետական օրենսդրությունում, միջազգային կառավարական և ոչ կառավարական կազմակերպությունների փաստաթղթերում առկա հիմնական բնորոշումներին:

Այսպես, ոստիկանության ծառայողի կողմից ուժի կիրառման հետ կապված իրավահարաբերությունները կարգավորվում են Օրենքի 4-րդ գլխում: Դրանում թեև կարգավորվում են ուժի առանձին տեսակների գործադրմանը վերաբերող իրավահարաբերությունները, սակայն չի բնորոշվում «ուժի կիրառումը»:

«Միջազգային համաներում» կազմակերպությունը «ուժը» բնորոշում է որպես ցանկացած ֆիզիկական միջոց, որը կիրառվում է մարդու դեմ՝ իրավապահ նպատակին հասնելու, մասնավորապես՝ հրամանի կատարումն ապահովելու համար: Այդ առումով ուժը ընկալվում է լայն իմաստով՝ սկսած մարդուն ուղղակի հպումից մինչև (պոտենցիալ և նույնիսկ դիտավորյալ մահացու) հրազենի կիրառումը, ինչպես նաև սահմանափակող միջոցների օգտագործումը⁹:

⁶ Ընդունվել է՝ 16.04.2001, ուժի մեջ է մտել՝ 10.06.2001: Տե՛ս ՀՀՊՏ, 2001.05.31/15(147), Հոդ. 378:

⁷ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ 2008 թվականի ապրիլի 25-ի զեկոյցը 2008 թվականի փետրվարի 19-ի նախագահական ընտրությունների և հետընտրական զարգացումների վերաբերյալ, <http://ombuds.am/main/en/10/31/1389/>:

⁸ Տե՛ս CommDH(2008)11REV. Strasbourg, 20 March 20081. SPECIAL MISSION TO ARMENIA. By Thomas Hammarberg. Commissioner for Human Rights, էջ 5, <https://rm.coe.int/16806db801>:

⁹ Տե՛ս Use of force: Guidelines for implementation of the UN basic principles on the use of force and

ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի և Թմրամիջոցների և հանցավորության դեմ պայքարի գրասենյակների հեղինակած՝ «Իրավապահ մարմիններում ուժի և հրազենի կիրառման» ձեռնարկում «ուժի կիրառումը» բնորոշվում է որպես *Ֆիզիկական միջոցների* օգտագործում, որոնք կարող են *վնասվածք* հասցնել մարդուն կամ վնասել գույքը: Ֆիզիկական միջոցները ներառում են իրավապահ մարմինների աշխատակիցների կողմից ձեռքերի և մարմնի մասերի օգտագործումը, ցանկացած գործիքների, զենքի կամ սարքավորումների, ինչպիսիք են՝ մահակները, քիմիական գրգռիչ միջոցները, օրինակ՝ պղպեղի բալոնը, սահմանափակող միջոցները, ինչպիսիք են՝ ձեռնաշղթաները, շները և հրազենը¹⁰: ՄԱԿ-ի շրջանակներում մշակված մեկ այլ փաստաթղթում *վնասվածքը* բնորոշվում է ֆիզիկական կամ ֆիզիոլոգիական վիճակ, որը պատճառվել է էներգիայի (մեխանիկական, ջերմային, էլեկտրական կամ ճառագայթային կամ էքստրեմալ ճնշման) հետ օրգանիզմի փոխազդեցության արդյունքում՝ ֆիզիկական կամ ֆիզիոլոգիական դիմացկունությունը գերազանցող փոխանցման քանակությամբ կամ թունավոր քիմիական նյութերով¹¹:

ՄԱԿ-ի՝ վերը նշված գրասենյակների և «Միջազգային համաներում» կազմակերպության փաստաթղթերում «ուժ» և «ուժի կիրառում» հասկացությունների բնորոշումներից հետևում է, որ դրանք վերաբերում են միայն ուժի փաստացի կիրառմանը: Օրենքի՝ ուժի կիրառումը կարգավորող հոդվածների ուսումնասիրությունից ևս հետևում է, որ դրանում «գործադրում» տերմինը վերաբերում է ուժի նեղ՝ միայն փաստացի կիրառմանը: Ավելին, Օրենքի 29-րդ հոդվածի 4-րդ պարբերությունից հետևում է, որ ուժի գործադրման մասին նախազգուշացումը նույնպես չի ընդգրկվում «ուժի կիրառում» եզրույթի ներքո: Դրույթը նախատեսում է, որ ոստիկանության ծառայողը ֆիզիկական ուժ, հատուկ միջոցներ և հրազեն *գործադրելուց առաջ պարտավոր է նախազգուշացնել* դրանք գործադրելու մասին՝ բավարար ժամանակ տրամադրելով օրինական պահանջները կատարելու և իրավախախտումը դադարեցնելու համար:

Մյուս կողմից՝ «Միջազգային համաներում» կազմակերպության՝ «ուժ» հասկացության բնորոշումից ուղղակիորեն հետևում է, որ այն տարածվում է *միայն մարդու նկատմամբ* դրա գործադրման վրա: Սկզբունքների 1-ին հոդվածը ևս սահմանում է, որ կառավարությունները և իրավապահ մարմինները պետք է ընդունեն և իմպլեմենտացնեն իրավապահ մարմինների պաշտոնատար անձանց կողմից *մարդու նկատմամբ* ուժի և հրազենի գործադրմանը վերաբերող կանոններ ու կարգավորումներ: Նույն ձևով Օրենքի 30-րդ հոդվածը սահմանում

firearms by law enforcement officials, Amnesty International, Dutch Section, Police and Human Rights Programme, August 2015, էջ 11:

¹⁰ Sté u Resource Book on the Use of Force and Firearms in Law Enforcement, Criminal Justice Handbook Series, United Nations Office on Drugs and Crime, 2018, էջ 1:

¹¹ Sté u OHCHR, United Nations Human Rights Guidance on Less-Lethal Weapons in Law Enforcement, 2020, էջ 43, doi.org/10.18356/5c14b275-en:

է, որ ֆիզիկական ուժը գործադրվում է **իրավախախտների** նկատմամբ, 31-րդ հոդվածը սահմանում է, որ հատուկ միջոցները գործադրվում են ինչպես մարդկանց, այնպես էլ օբյեկտների նկատմամբ, իսկ հրազենի գործադրումը կարգավորող 32-րդ հոդվածը սահմանում է, որ այն կարող է գործադրվել ինչպես անձանց, այնպես էլ օբյեկտի՝ տրանսպորտային միջոցների նկատմամբ: Օրենքի կարգավորումներից հետևում է, որ այն նախատեսում է ուժի կիրառումը միայն անձանց նկատմամբ, իսկ օբյեկտների նկատմամբ ուժի կիրառումը նպատակաուղղված է հենց դրանց վրա ներգործությանը: Այս առումով թերևս հնարավոր է բացառություն համարել հատուկ միջոցները, որոնք, համաձայն Օրենքի, կարող են օգտագործվել նաև անձանց նկատմամբ հոգեբանական ներգործություն ունենալու համար:

Մեր կարծիքով՝ «ուժի կիրառում» հասկացության ընդգրկման շրջանակի վերաբերյալ ինչպես ներպետական օրենսդրության մեջ, այնպես էլ միջազգային փաստաթղթերում առկա մոտեցումները վիճելի են: Նախ՝ ուժի գործադրումը իրականում պետք է տարածվի ոչ միայն դրա փաստացի կիրառման, այլ նաև կիրառման սպառնալիքի և նախազգուշացման վրա:

Այսպես, ուժի կիրառման մասին բանավոր նախազգուշացումը, եթե անձը չի կատարում իրավապահ մարմինների աշխատակցի հրամանը, չի կարող դուրս մնալ ուժի կիրառումը կարգավորող կանոնների գործողության շրջանակից: Իրավապահ մարմինների աշխատակցի սպառնալիքը կամ նախազգուշացումը ուժի կիրառման մասին կարող է շատ վախեցնող լինել, առաջացնել սթրեսի ուժեղ զգացում: Ավելին, որոշ իրավիճակներում հրազենի կամ որոշ հատուկ միջոցների կիրառման մասին սպառնալիքը կարող է հոգեբանական ավելի մեծ ազդեցություն ունենալ անձի վրա, քանի ֆիզիկական ուժի փաստացի կիրառումը:

Միացյալ Թագավորությունում, օրինակ, ոստիկանը, ով իր ատրճանակը հանում է պատյանից և պահում է մարդու վրա, «օգտագործում է» զենքը, և նույնիսկ եթե ոչ մի կրակոց չի արձակվել, այդ գործողությունը կարձանագրվի որպես ուժի կիրառում¹²: Դանիայում ոստիկանության կողմից հրազենի կիրառումը ներառում է ոչ միայն ատրճանակի նշանառությունն ու փամփուշտի արձակումը, այլ նաև նախազգուշական կրակոցը կամ հրազենի ցուցադրումը և որևէ մեկին վախեցնելը՝ տվյալ հրամանի կատարումն ապահովելու նպատակով¹³: Բեյլին ընդդեմ Միացյալ Նահանգների (ԱՄՆ) 1995 թվականի գործով իր որոշման մեջ Միացյալ Նահանգների Գերագույն դատարանը բնորոշել է հրազենի «օգտագործումը» (թեև թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հետ կապված, դաշնային քրեական օրենսգրքի նպատակների համար¹⁴, այլ ոչ

¹² St' u College of Policing, 'Armed Policing: Use of Force, Firearms and Less Lethal Weapons', § 2, www.app.college.police.uk/app-content/armed-policing/use-offorce-firearms-and-less-lethal-weapons/:

¹³ St' u **Olsen F. Z.**, 'The Use of Police Firearms in Denmark', Copenhagen, 2008, էջ 2, www.politi.dk/NR/rdonlyres/20DE43AF-33F4-48C5-A710-6A58457E35D2/0/Engelskresum%C3%A9afendeligrapport.pdf.

¹⁴ St' u **Gilbert A. M.**, 'Defining Use of a Firearm', Journal of Criminal Law & Criminology, Vol. 87 (1996-97), 842-63, էջ 843, <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6923&context=jclc>:

թե ոստիկանության կողմից) որպես «ակտիվ կիրառում»: Դատարանը հայտարարել է, որ ակտիվ կիրառումը «անկասկած ներառում է թափահարումը, ցուցադրումը, հարվածներ հասցնելը և, ինչն առավել ակնհայտ է, կրակելը կամ հրազենից կրակելու փորձը»: 2016 թվականին ԱՄՆ արդարադատության նախարարության (DOJ) Բալթիմոր քաղաքի ոստիկանության վարչության մասին զեկույցը ենթադրում էր, որ սպաների կողմից զենքի ցուցադրումը «անզեն և անմեղ քաղաքացիական անձանց, որպեսզի վերահսկեն իրավիճակը»¹⁵, հավասարեցվում է ուժի կիրառմանը: Արդարադատության նախարարությունն այնուհետև նշում է, որ ընդհանուր վերահսկողության համար մարդուն ատրճանակի ցուցադրումը հրազենի ոչ պատշաճ օգտագործում է և մահաբեր ուժի կիրառման սպառնալիք, եթե ենթադրյալ հանցագործությունը չի արդարացնում մահաբեր ուժի կիրառումը¹⁶:

Ընդհանրացնելով վերոշարադրյալը՝ գտնում ենք, որ ուժի կիրառումը, բացի փաստացի կիրառումից, ներառում է դրա կիրառման նախագրոշացումն ու սպառնալիքը: Վերջինը հրազենի և հատուկ միջոցների դեպքում ենթադրում է նաև դրանց ցուցադրումը՝ որպես ուժի կիրառման սպառնալիքի տեսակ:

Ինչ վերաբերում է ուժի կիրառման կանոնները միայն այն դեպքերի վրա տարածելուն, երբ ուժը փաստացի կիրառվում է հենց մարդու նկատմամբ, գտնում ենք, որ առարկաների նկատմամբ ուժի կիրառման որոշ եղանակներ կարող են պայմանավորված լինել նույն նկատառումներով, ինչ անձանց նկատմամբ ուժի կիրառումը: Կարևոր է հաշվի առնել, որ որոշ առարկաների նկատմամբ ուժի կիրառումը կարող է լուրջ հետևանքներ ունենալ նաև մարդկանց համար: Դա կարող է ոչ միայն ազդել սեփականության իրավունքի վրա, այլ նաև, կախված առարկայից և ուժի կիրառման եղանակից, մարդու ֆիզիկական և հոգեկան առողջության վրա: Այսպես, եթե առարկան կենսական նշանակություն ունի մարդու համար, դրա նկատմամբ ֆիզիկական միջոցների կիրառումը կարող է նաև հանգեցնել անմիջական ֆիզիկական և հոգեբանական հետևանքների հենց անձի համար: Ասվածի օրինակներ են հաշմանդամի անվասայլակը կամ այն մարդու ակնոցը վնասելը, ով առանց դրա շատ վատ է տեսնում: Տուժող անձը կարող է տառապել ինչպես ֆիզիկական վնասվածքից, այնպես էլ ուժի կիրառումից առաջացած սթրեսի և վախի հետևանքով: Մասնավորապես, երբ ոստիկանների ջոկատը հրազենով և հատուկ միջոցներով զինված գիշերվա կեսին տուն է ներխուժում՝ ձերբակալում իրականացնելու համար՝ վնասելով մարդու համար հատուկ արժեք ներկայացնող առարկան: Բնականաբար, այս դեպքերը կարող են ընկալվել որպես մարդու դեմ ուժի անմիջական կիրառումից վատ բան: Այս օրինակները ցույց են տալիս ի-

¹⁵ Տե՛ս US DOJ, Investigation of the Baltimore City Police Department, 10 August 2016, էջ 75, www.justice.gov/opa/file/883366/download:

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 79:

րավապահ մարմինների աշխատակիցների կողմից ուժի ցանկացած կիրառման համաչափությունն ապահովելու կարևորությունը, թե՛ անձանց, թե՛ առարկաների նկատմամբ, եթե ուժի նման ձևով կիրառումն իրականացվում է որոշակի նպատակով և կարող է ոչ միայն ֆիզիկական, այլ նաև հոգեբանական ազդեցություն ունենալ անձի վրա:

Այսպիսով, ելնելով վերը շարադրվածից՝ ուժի կիրառման համաչափությունը գնահատելիս առաջարկում ենք «ուժի կիրառում» համարել ոչ միայն անձանց կամ առարկաների նկատմամբ ֆիզիկական միջոցների անմիջական գործադրումը, այլ նաև դրանց գործադրման նախազգուշացումը կամ սպառնալիքը՝ անձանց վրա ֆիզիկական կամ հոգեբանական ներգործության միջոցով նրանց որոշակի վարքագիծ հարկադրելու կամ վարքագծի վրա ազդելու, ինչպես նաև գույքը վնասելու նպատակով:

Ուժի կիրառման համաչափությունը ապահովելու բաղադրիչները

Ինչպես նշեցինք, համաչափությունը ուժի կիրառմանը ներկայացվող կարևորագույն պահանջն է: Ուժի տարբեր տեսակների ոչ համաչափ կիրառումը հանգեցնում է մարդու սահմանադրական իրավունքների խախտման: ՄԻԵԴ-ը մի քանի վճիռներում հայտարարել է, որ «*ֆիզիկական ուժի* ցանկացած կիրառում» իրավապահ մարմինների պաշտոնատար անձի կողմից, որը «*խիստ անհրաժեշտ*» չի եղել մարդու վարքի պատճառով, «նվաստացնում է *մարդկային արժանապատվությունը և սկզբունքորեն խախտում է խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի արգելքը*, որը շարադրված է ՄԻԵԿ-ի 3-րդ հոդվածում»¹⁷: Նույն ձևով՝ մարդու իրավունքները, որոնք առավել հաճախ կարող են խախտվել Օրենքով թվարկվող *հատուկ միջոցների* կամ, ինչպես նշվում է միջազգային փաստաթղթերում, քիչ մահաբեր զենքի անհամաչափ կիրառման արդյունքում, կյանքի և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի արգելքի իրավունքներն են¹⁸: *Հրազենի* կիրառման հետրանքով սահմանափակվող ամենակարևոր իրավունքները ևս *կյանքի և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի* արգելքի իրավունքներն են: Երբ իրավապահ մարմինների աշխատակցի կողմից համաչափության սկզբունքի խախտմամբ հրազենի կիրառումը հանգեցնում է մահվան, գործ ունենք կյանքի իրավունքի խախտման հետ: Երբ հրազենի ոչ համաչափ կիրառման արդյունքը վնասվածքն է, այլ ոչ թե մահը, ավելի հավանական է մարդկային վերաբերմունքի իրավունքի խախտումը¹⁹: Այն իրավիճակում, երբ ոստիկանության կրակոցների գոհը ողջ է մնում, կյանքի իրավունքի

¹⁷ Տե՛ս, օրինակ, ECtHR, Zakharov and Varzhabetyan v. Russia, (Applications nos. 35880/14 and 75926/17), 13 October 2020:

¹⁸ Տե՛ս, օրինակ, ECtHR, Halime Kılıç v. Turkey (Application no. 63034/11), 27 November 2018:

¹⁹ Տե՛ս European Court of Human Rights (ECtHR), Andronicou and Constantinou v. Cyprus, Judgment (Chamber), 9 October 1997, պարագրաֆ 171:

խախտում, այնուամենայնիվ, դեռևս կարող է արձանագրվել, եթե պարզվի, որ պետությունը կա՛մ մտադիր էր սպանել, բայց դա ձախողել է, կա՛մ անխոհեմորեն վտանգի է ենթարկել կյանքը: Ինչպես եվրոպական, այնպես էլ Մարդու իրավունքների միջամերիկյան դատարանները նման որոշումներ կայացրել են, թեև շատ քիչ դեպքերում և բացառիկ հանգամանքներում²⁰:

Անդրադառնալով ներպետական օրենսդրությամբ ուժի կիրառմանը վերաբերող կարգավորումներին՝ պետք է նկատել, որ Օրենքում նախատեսված են բազմաթիվ դրույթներ, որոնք չեն համապատասխանում ուժի կիրառմանը կարգավորող միջազգային իրավական փաստաթղթերում, մասնավորապես՝ Կանոնագրքում և Սկզբունքներում ամրագրված հիմնական մոտեցումներին: Նման անհամապատասխանությունները թերևս առավել ակնհայտ են հրազենի գործադրումը կարգավորող դրույթներում: Այսպես, Կանոնագրքի 3-րդ հոդվածի մեկնաբանությունում մասնավորապես ասվում է. «Որպես կանոն՝ հրազեն չպետք է օգտագործվի, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ կասկածյալը զինված դիմադրություն է ցուցաբերում կամ այլ կերպ վտանգում է այլ անձանց կյանքը, և պակաս ծայրահեղ միջոցները բավարար չեն կասկածյալին բռնելու կամ ձերբակալելու համար»: Սկզբունքների 9-րդ կարևորագույն սկզբունքը նախատեսում է, որ իրավապահ մարմինների աշխատակիցները չպետք է հրազեն կիրառեն անձանց դեմ՝ բացառությամբ ինքնապաշտպանության կամ այլ անձանց անխուսափելի մահվան սպառնալիքից կամ լուրջ վնասվածքներից պաշտպանելու, կյանքի համար լուրջ սպառնալիքով զուգորդված առանձնապես ծանր հանցագործության կատարումը կանխելու, նման վտանգ ներկայացնող և նրանց դիմադրող անձին ձերբակալելու կամ նրա փախուստը կանխելու, և միայն այն դեպքերում, երբ պակաս ծայրահեղ

²⁰ Իլիանն ընդդեմ Թուրքիայի գործով Եվրոպական դատարանի Մեծ պալատը նշել է. «Գրեթե բոլոր դեպքերում, երբ որևէ անձ հարձակման կամ դաժան վերաբերմունքի է ենթարկվում ոստիկանության կամ զինվորների կողմից [և ողջ է մնում], նրանց բողոքները ավելի շուտ կդիտարկվեն Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի շրջանակներում» (ECtHR, İlhan v. Turkey, Judgment (Grand Chamber), 27 June 2000): Աքարի գործով Եվրոպական դատարանի պալատը պետք է որոշեր, թե արդյոք խախտվել է երկու դիմումատուների կյանքի իրավունքը: Նրանք վերավորվել են Թուրքիայի հարավ-արևելքում գտնվող Մարդին նահանգում 1992 թ. ապրիլին պետության գործակալների կողմից գյուղացիների զանգվածային գնդակահարության ժամանակ: Դատարանը հավանություն է տվել Իլիանի այն եզրակացությանը, որ «միայն բացառիկ հանգամանքներում պետական պաշտոնյաների կողմից ֆիզիկական դաժան վերաբերմունքը, որը մահվան չի հանգեցնում, կարող է վկայել [եվրոպական] Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի խախտման մասին [որը պաշտպանում է կյանքի իրավունքը]»: Այնուամենայնիվ, դատարանը վճռեց, որ երկու դիմումատուները վերավորվել են երկարատև և մահացու հարձակման ընթացքում, հրազենի գործադրմամբ, որի հետևանքով զոհվել են ութ համագյուղացիներ: Այս հանգամանքներում, մասնավորապես, ուժի կիրառման աստիճանի և ձևի առումով դատարանը եզրակացրել է, որ դիմումատուները դարձել են այնպիսի վարքագծի զոհ, որը իրենց բնույթով լուրջ վտանգ է ներկայացնում իրենց կյանքի համար, թեև այդ դեպքում նրանք ողջ են մնացել: Այսպիսով, Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածը սովյալ դեպքում կիրառելի է դիմումատուների նկատմամբ (Acar and Others v. Turkey, Judgment (Fourth Section), 24 May 2005 (rendered final on 12 October 2005), պարագրաֆ 77):

միջոցները բավարար չեն այդ նպատակներին հասնելու: Այսպիսով, եթե նշված փաստաթղթերը հրազենի կիրառումը թույլատրելի են համարում միայն *մահվան կամ լուրջ վնասվածքների անխուսափելի սպառնալիքից* պաշտպանելու համար, ապա Օրենքն այն թույլատրելի է համարում քաղաքացիների առողջությունը վտանգավոր ցանկացած հարձակումից պաշտպանելիս, զավթված պետական պահպանության ենթակա օբյեկտները ազատելիս, անգամ սեփականության դեմ ուղղված ծանր հանցագործության կատարման կասկածանքով ձերբակալված անձանց բռնելիս կամ փախուստը խափանելիս: Պետք է նշել, որ ինչպես ՄԻԵԴ-ի, այնպես էլ ՄԱԿ-ի տարբեր հարցերով զեկուցողների և գրասենյակների մշակած փաստաթղթերում այս, ինչպես նաև Օրենքում նշված որոշ այլ թույլատրելի դեպքերում հրազենի կիրառման արգելվում է, քանի որ չի համապատասխանում համաչափության սկզբունքին:

Նպատակ չունենալով մանրամասն անդրադառնալու Օրենքում առկա կարգավորումների՝ համաչափության սկզբունքին համապատասխանության հարցին, ինչպես նաև հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մարդու սահմանադրական իրավունքների երաշխավորման համատեքստում օրենսդրական ակտերով նախատեսված սահմանափակումների համաչափության քննարկումն այս աշխատանքի շրջանակներից դուրս է՝ այժմ կփորձենք առանձնացնել այն հիմնական բաղադրիչները, որոնց պահպանումն ու իրացումը, մեր կարծիքով, կապահովեն տարբեր իրավիճակներում ուժի կիրառման համաչափությունը: Ընդ որում, նշված բաղադրիչները կարող են կիրառելի լինել ինչպես ոստիկանության, այնպես էլ ներպետական օրենսդրության համաձայն ուժի կիրառման լիազորություն ունեցող ցանկացած այլ իրավապահ աշխատակիցների կողմից ուժի կիրառման նկատմամբ²¹:

Ուժի կիրառման համաչափության ապահովման *առաջին բաղադրիչը*, որը կառանձնացնենք, *իրավապահ մարմինների աշխատակիցների պատրաստվածությունն* է: Ընդ որում, իրավապահ մարմինների պատրաստվածությունն առաջարկում ենք հասկանալ մասնագիտական և նյութական առումներով:

Մասնագիտական պատրաստվածությունը նախ նշանակում է, որ պետությունը պետք է ուսուցանի իր իրավապահ մարմինների աշխատակիցներին, որպեսզի նրանք իմանան հրազենի կիրառումը թույլատրող իրավական դրույթները և ձեռք բերեն համապատասխան գործնական հմտություններ, որոնք թույլ կտան բացառել ուժի կիրառումը, իսկ ուժի կիրառման անհրաժեշտության դեպքում նվազագույնի հասցնեն վնասները:

Հենց սրանով է պայմանավորված այն, որ Օրենքի 29-րդ հոդվածի 2-րդ պարբերությունը նախատեսում է, որ ոստիկանության ծառայողները պարտավոր են անցնել հատուկ պատրաստություն՝ սովորելով բանակցություններ վարելու և համոզելու հմտություններ՝ ֆիզիկական ուժի, հատուկ միջոցների և

²¹ Այսպես, օրինակ, «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» օրենքի համաձայն՝ բնապահպանական պետական տեսուչն ուժ, հատուկ միջոցներ և հրազեն գործադրելու լիազորություն ունի:

հրազենի գործադրումը սահմանափակելու նպատակով, ինչպես նաև պարբերաբար անցնել ֆիզիկական ուժի, հատուկ միջոցների և հրազենի գործադրման անհրաժեշտությունն առաջացնող իրադրություններում գործելու ունակության ստուգումներ:

Այսպես, 2016-ի փետրվարին խաղաղ հավաքների վերաբերյալ Մարդու իրավունքների խորհրդին ուղղված իրենց համատեղ զեկույցում ՄԱԿ-ի հատուկ զեկուցողները նշել են, որ իրավունքները «ապահովելու» պետության դրական պարտավորությունը պահանջում է, որ իշխանությունները աջակցեն խաղաղ հավաքների անցկացմանը²²: Սա պահանջում է, որ իրավապահ մարմինների աշխատակիցները պատրաստված լինեն օրենսդրությանը համապատասխան հավաքներ անցկացնելու մարդկանց իրավունքի իրականացմանը²³, իսկ այդ պատրաստությունը պետք է ներառի «մեղմ հմտություններ», ինչպիսիք են՝ արդյունավետ հաղորդակցությունը, բանակցությունները և միջնորդությունը, որոնք թույլ են տալիս իրավապահ մարմիններին խուսափել բռնության սրացումից և նվազագույնի հասցնել բախումները²⁴:

Այս համատեքստում ուժի կիրառման լիազորություն ունեցող պաշտոնատար անձի թերևս ամենակարևոր հմտությունը պետք է լինի բացառել այնպիսի սուր իրավիճակը, երբ առաջանա ուժի կիրառման անհրաժեշտություն: Այսպես, Ֆերգյուսոնի ոստիկանական վարչության (FPD) մասին ԱՄՆ-ի արդարադատության նախարարության 2015 թվականի զեկույցում նշվում է. «Իրավիճակը հանդարտեցնելու ոստիկանության աշխատակցի ունակությունը ոստիկանի հիմնական հմտությունն է»²⁵: Մասնագիտական պատրաստվածության բացակայությունն է պատճառը, որ շատ հաճախ ոստիկաններն իրենք են սրում իրավիճակը, որն էլ անխուսափելիորեն հանգեցնում է ուժի կիրառման անհրաժեշտությանը²⁶:

²² Տե՛ս Joint Report of the Special Rapporteur on the Rights to Freedom of Peaceful Assembly and of Association and the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions on the Proper Management of Assemblies', UN doc. A/HRC/31/66, 4 February 2016, պարագրաֆ 37, <https://www.refworld.org/docid/575135464.html>:

²³ Տե՛ս նույն տեղը, պարագրաֆ 42:

²⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

²⁵ US DOJ, Investigation of the Ferguson Police Department, 4 March 2015, p. 26, https://www.justice.gov/sites/default/files/opa/press-releases/attachments/2015/03/04/ferguson_police_department_report.pdf:

²⁶ ԱՄՆ արդարադատության նախարարության 2015-ի զեկույցում նշվում է Ֆերգյուսոնի ոստիկանության աշխատակիցների կողմից ուժի կիրառման հետևյալ գնահատականը. շատ աշխատակիցներ արագորեն սրում են բախումները այն սուբյեկտների հետ, որոնց նրանք համարում են իրենց հրամաններին չենթարկվող կամ ձերբակալությանը դիմադրող: Նրանք սովոր են ապավինել էլեկտրոնային հսկողության միջոցների, մասնավորապես էլեկտրաշոկերի, որտեղ ավելի փոքր ուժ է պետք, կամ ընդհանրապես ոչ մի ուժ պետք չէ (Տե՛ս US DOJ, Investigation of the Ferguson Police Department, 4 March 2015, էջ 28):

Ինչ վերաբերում է նյութական պատրաստվածությանը, ապա Սկզբունքների 2-րդ հոդվածը կոչ է անում կառավարություններին և իրավապահ մարմիններին «մշակել միջոցների հնարավորինս լայն շրջանակ և իրավապահ մարմինների աշխատակիցներին վերազինել զենքի և զինամթերքի տարբեր տեսակներով, որոնք թույլ կտան տարբերակված կերպով կիրառել ուժ և հրա՛զեն»: Ի թիվս այլնի՝ սա պետք է ներառի ոչ մահաբեր, շարքից հանող զենքը՝ համապատասխան իրավիճակներում օգտագործելու համար՝ մարդկանց մահվան կամ վիրավորվելու պատճառ հանդիսացող միջոցների կիրառումն ավելի ու ավելի սահմանափակելու նպատակով: Այսպիսով, ոչ մահաբեր զենքի կիրառման հիմնավորումը ոչ միայն որոշակի հանգամանքներում հրազենի արդյունավետ փոխարինումն է, այլև ընդհանուր առմամբ իրավապահ նպատակներով ուժի կիրառման ժամանակ պատճառված վնասվածքների թվի և աստիճանի կրճատումը: Մասնագիտացված օգտագործման դեպքում նման զենքը կարող է և իսկապես փրկում է կյանքը՝ չարդարացված ռիսկի չենթարկելով իրավապահ մարմինների աշխատակիցների անվտանգությունը կամ հասարակական կարգի պահպանումը:

Ոստիկանության կողմից ուժի կիրառման անհրաժեշտությունը կարող է նաև վերացվել կամ առնվազն նվազագույնի հասցվել համապատասխան ինքնապաշտպանության միջոցներով, ինչպիսիք են՝ վահանակները, սաղավարտները, զրահաբաճկոնները և չվնասվող տրանսպորտային միջոցները (3-րդ սկզբունք):

Այս համատեքստում հատկանշական են նաև ՄԻԵԴ-ի որոշումները: Գյուլին ընդդեմ Թուրքիայի գործով 1998 թվականի իր որոշման մեջ, որը վերաբերում էր ցուցարարների նկատմամբ հրազենի կիրառմանը, Եվրոպական դատարանը հրազենին այլընտրանք չունենալը «անընդունելի» համարեց՝ նշելով, որ անհրաժեշտ է հավասարակշռություն պահպանել հետապնդվող նպատակի և դրան հասնելու համար օգտագործվող միջոցների միջև: Ոստիկանները շատ ուժեղ զենք են օգտագործել, քանի որ նրանք, ըստ երևույթին, չունեին մահակներ, անկարգությունների վահաններ, ջրցան մեքենաներ, ռետինե փամփուշտներ կամ արցունքաբեր գազ²⁷: Նույն ձևով 2005 թվականին Շիմշեքի գործով իր որոշման մեջ, որը նույնպես վերաբերում էր Թուրքիայում տեղի ունեցած բողոքի ցույցերին, Եվրոպական դատարանը վճռեց, որ «անվտանգության ուժերը, որոնք գիտեին երկու շրջաններում լարված իրավիճակի մասին, պետք է ունենային անհրաժեշտ սարքավորումներ, ինչպիսիք են արցունքաբեր գազը, պլաստիկ փամփուշտները, ջրցանները և այլն, ամբոխը ցրելու համար»²⁸: Դատարանը կրկին վճռել է, որ նման սարքավորումների բացակայությունը «անընդունելի» է:

²⁷ Sté u European Court of Human Rights (ECtHR), Güleç v. Turkey, Judgment (Chamber), 27 July 1998, պարագրաֆ 71:

²⁸ Sté u ECtHR, Şimşek and Others v. Turkey, Judgment, 26 July 2005 (as rendered final on 26 October 2005), §§ 111, 112:

Համաչափության ապահովման **երկրորդ բաղադրիչը**, որը մենք կառանձնացնենք, գործողությունների նախնական պլանավորումը կամ **նախագուշակման սկզբունքն** է:

Այս սկզբունքն առաջին անգամ ձևակերպվել է ՄԻԵԴ-ի կողմից Մակբենի գործով 1995 թվականի դարակազմիկ որոշման մեջ. «Դատարանը պետք է քննի ... ոչ միայն այն, թե արդյոք զինվորների կիրառած ուժը խիստ համաչափ է եղել մարդկանց անօրինական բռնությունից պաշտպանելու նպատակին, այլ նաև այն, թե արդյոք հակահարկչական գործողությունը պլանավորված էր և վերահսկվում էր իշխանությունների կողմից այնպես, որպեսզի հնարավորինս նվազագույնի հասցվի մահացու ելքով ուժի կիրառումը»²⁹: Նմանատիպ մոտեցում որդեգրել է նաև Մարդու իրավունքների միջամերիկյան դատարանը³⁰:

Այսպիսով, նախագուշակման սկզբունքը պահանջում է, որ պետությունները ապահովեն իրավապահ գործողությունների պլանավորումն ու իրականացումն այնպես, որ նվազագույնի հասցնեն վնասվածքների վտանգը:

Բացի այդ, համաչափության պահպանման նպատակով իրավապահ մարմինների աշխատակիցները նաև պետք է ապահովեն, որ օգնություն և բժշկական օգնություն ցուցաբերվի վիրավոր կամ տուժած անձանց հնարավորինս սեղմ ժամկետում: Մա պետք է լինի նաև իրավապահ մարմինների գործողությունների պլանավորման գործընթացի մի մասը: Այսպես, Ֆինոգենովի գործում Եվրոպական դատարանը քննել է այն հարցը, թե արդյոք փրկարարական գործողությունը ծրագրված է եղել և իրականացվել է կյանքի իրավունքի (Եվրոպական կոնվենցիայի 2-րդ հոդված) պաշտպանության իշխանությունների դրական պարտավորությունների համաձայն, «այն է՝ արդյոք իշխանությունները ձեռնարկել են բոլոր անհրաժեշտ նախագուշակական միջոցները՝ նվազեցնելու գազի ազդեցությունը պատանդների վրա, արագ տարհանելու և նրանց անհրաժեշտ բժշկական օգնություն ցուցաբերելու համար»³¹:

Ուժի կիրառման համաչափությունն ապահովող **հաջորդ բաղադրիչը, որը մենք առանձնացնում ենք, ուժի առանձին տեսակների կիրառումը մանրամասն կարգավորող կանոնների առկայությունն** է, լինի ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտի, թե ուղեցույցի ձևով: Ճիշտ է՝ հատուկ կանոններով

²⁹ ECtHR, McCann and Others v. UK, Judgment (Grand Chamber), 27 September 1995, § 194. Տե՛ս նաև՝ ECtHR, Tagayeva and Others v. Russia, Judgment (First Section), 13 April 2017, § 574:

³⁰ Դատարանը որոշել է, որ համաչափությունը նաև կապված է կանխարգելիչ միջոցառումների պլանավորման հետ, քանի որ այն ներառում է ուժի կիրառման ողջամտության գնահատումը: Դորսեմի գործում Միջամերիկյան դատարանը հաստատել է, որ պետությունները «պարտավոր են պատշաճ կերպով պլանավորել իրենց գործակալների կողմից ձեռնարկվող գործողությունները, որպեսզի նվազագույնի հասցնեն ուժի կիրառումն ու դրա հետևանքով առաջացած զոհերի թիվը»: Inter-American Court of Human Rights (IACtHR), Nadege Dorzema and Others v. Dominican Republic, Judgment (Merits, reparations and costs), 24 October 2012, § 88:

³¹ ECtHR, Finogenov and Others v. Russia, Judgment (First Section), 20 December 2011 (as rendered final on 4 June 2012), § 237:

հնարավոր չէ սպառիչ կարգավորել ուժի կիրառման բոլոր դեպքերն ու հանգամանքները, սակայն հնարավորինս մանրամասն կարգավորումը ոչ միայն կօգնի ուժի կիրառման լիազորություն ունեցող պաշտոնատար անձին կոնկրետ դեպքում ուժի համաչափ կիրառումն ապահովելու գործում, այլ նաև կբացառի կամայականությունները: Գտնում ենք, որ նման կանոնների սահմանումը կապահովի նաև ուժի կիրառման կանխատեսելիությունը:

Հարկ է նկատել, որ ուժի կիրառման համաչափության ապահովման այս բաղադրիչը ևս ամրագրվել է ՄԻԵԴ-ի դատական պրակտիկայում: Եվրոպական դատարանի դատական պրակտիկայում քիչ չեն այն դեպքերը, երբ Դատարանը համաչափության սկզբունքի խախտումը պայմանավորվել է ուժի կիրառումը մանրամասն կարգավորող կանոնների բացակայությամբ: Ալի Գյունեշն ընդդեմ Թուրքիայի 2012 թ. ապրիլի 10-ի որոշմամբ, համաձայնվելով Խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտեի հետ, որը մտահոգություն է հայտնել իրավապահ գործունեության մեջ արցունքաբեր գազի օգտագործման կապակցությամբ՝ Եվրոպական դատարանը կոչ է արել այս հարցի վերաբերյալ ազգային օրենսդրության մեջ հստակ ցուցումներ տալ³²:

Այս առումով հարկ է նկատել, որ Օրենքի՝ միայն հատուկ միջոցների գործադրումը կարգավորող 31-րդ հոդվածի 8-րդ պարբերությունն է նախատեսում ոստիկանության պետի կողմից հատուկ միջոցները գործադրելու կարգի սահմանում: Այսպիսով, գործնականում ուժի կիրառման համաչափությունն ապահովող վերը թվարկված երեք բաղադրիչներից Օրենքում մասամբ նախատեսված են միայն երկուսը՝ մասնագիտական պատրաստվածությունն ու հատուկ միջոցների կիրառմանը վերաբերող կանոնների սահմանումը:

Հաջորդ հարցը ուժի կիրառմանը վերաբերող պահանջների, մասնավորապես և հատկապես համաչափության սկզբունքի կիրառելիությունն է մասնավոր անձանց նկատմամբ: Ինչպես նշեցինք, ուժի կիրառման վերաբերյալ մեր եզրահանգումները տարածվում են վարչական մարմիններ հանդիսացող բոլոր իրավապահ մարմինների աշխատակիցների վրա, ովքեր ներպետական օրենսդրության համաձայն՝ ուժ կիրառելու լիազորություն ունեն: Ուժ կիրառելը, սակայն, դրա լիազորությունն ունեցող վարչական մարմիններով չպետք է սահմանափակվի. այն պետք է տարածվի նաև ուժի կիրառման իրավունք ունեցող ցանկացած մասնավոր անձի նկատմամբ: Օրինակ՝ «Մասնավոր պահնորդական գործունեության մասին» օրենքով³³ նախատեսված պահնորդների և թիկնապահների կողմից ուժի կիրառումը:

Այս մոտեցումը հիմնավորելը դժվար չէ: Բանն այն է, որ պետությունը այս

³² St' u EctHR, Ali Güneş v. Turkey (Application no. 9829/07), 10 April 2012: St' u նաև՝ EctHR, Ataykaya v. Turkey, (Application no. 50275/08), 22 July 2014, EctHR, Halime Kılıç v. Turkey (Application no. 63034/11), 27 November 2018:

³³ Ընդունվել է՝ 09.02.2012, ուժի մեջ է մտել 01.01.2013: St' u ՀՀՊՏ, 2012.03.07/13(887), Հոդ. 183:

անձանց պատվիրակել է ոստիկանական լիազորություններ: Երբ պահնորդական գործունեություն իրականացնող կազմակերպությունը աշխատում է մասնավոր պայմանագրով, առնվազն համաչափության ընդհանուր սկզբունքը պետք է սահմանափակի դրա անձնակազմի կողմից ուժի ցանկացած կիրառում (ի լրումն, ի հարկե, այլ օրենսդրական դրույթների):

Այսպես, ՄԱԿ-ի հատուկ զեկուցողը կարևորել է. «Պետությունները պետք է ընդունեն հստակ օրենսդրական շրջանակներ իրավապահ մարմինների կամ այլ անձանց կողմից ուժի կիրառման համար, որոնք պետք է համապատասխանեն միջազգային չափանիշներին, ներառյալ անհրաժեշտության և համաչափության սկզբունքներին»³⁴:

Այսպիսով, թեև ընդունված մոտեցման համաձայն՝ մեր կողմից քննարկվող վարչարարության համաչափության սկզբունքն իր բնույթով վարչական իրավունքի սկզբունք է, որով որոշվում է վարչական մարմինների կողմից մարդու իրավունքներին միջամտության սահմանները, այն նաև կիրառելի է մասնավոր անձանց կողմից ուժի կիրառման նկատմամբ:

Եզրակացություն

Ամփոփելով ուժի կիրառման համաչափության մասին մեր ուսումնասիրությունը՝ կատարել ենք հետևյալ հիմնական եզրահանգումները.

- ուժի կիրառման համաչափությունը գնահատելիս առաջարկում ենք «ուժի կիրառում» համարել ոչ միայն անձանց կամ առարկաների նկատմամբ ֆիզիկական միջոցների անմիջական գործադրումը, այլ նաև դրանց գործադրման նախազգուշացումը կամ սպառնալիքը՝ անձանց վրա ֆիզիկական կամ հոգեբանական ներգործության միջոցով նրանց որոշակի վարքագիծ հարկադրելու կամ վարքագծի վրա ազդելու, ինչպես նաև գույքը վնասելու նպատակով.

- որպես ուժի կիրառման համաչափության ապահովման հիմնական բաղադրիչներ կարող ենք առանձնացնել՝

1. իրավապահ մարմինների աշխատակիցների մասնագիտական և նյութական պատրաստվածությունը: Մասնագիտական պատրաստվածությունը նշանակում է, որ իրավապահ մարմինների աշխատակիցները ոչ միայն պետք է իմանան հրազենի կիրառումը թույլատրող իրավական դրույթները, այլ նաև տիրապետեն այնպիսի հմտությունների, որոնք թույլ կտան բացառել ուժի կիրառումը, իսկ ուժի կիրառման անհրաժեշտության դեպքում նվազագույնի հասցնեն վնասները: Նյութական պատրաստվածությունը նշանակում է, որ իրավապահ մարմինների աշխատակիցների մոտ նյութական միջոցների (հրազեն, հատուկ միջոցներ) հնարավորինս լայն շրջանակ՝ տարբերակված ուժ կիրառելու համար:

³⁴ UN Human Rights Council (HRC), Use of Force in Law Enforcement and the Right to Life: The Role of the Human Rights Council, 2016, p. 20.

2. գործողությունների նախնական պլանավորումը կամ նախազգուշացման սկզբունքը, որը պահանջում է, որ պետությունները ապահովեն իրավապահ գործողությունների պլանավորումն ու իրականացումն այնպես, որ նվազագույնի հասցնեն վնասվածքների վտանգը:

3. ուժի առանձին տեսակները մանրամասն կարգավորող կանոնների առկայությունը, որոնք հնարավորինս կապահովեն ուժի համաչափ կիրառումը տարբեր իրավիճակներում:

- ուժի կիրառման համաչափության պահանջը պետք է կիրառելի լինի ոչ միայն վարչական մարմիններ հանդիսացող իրավապահ մարմինների, այլ նաև ներպետական օրենսդրության համաձայն ուժի կիրառման իրավասություն ունեցող մասնավոր անձանց նկատմամբ:

КРИСТИНЕ АЛЕКСАНИЯН – Особенности реализации принципа пропорциональности при применении силы. – В статье были затронуты такие научно-практические проблемы, как определение понятия «применение силы», а также разработка основных компонентов для обеспечения пропорциональности применения силы. В статье «применение силы» рассматривалось не только как прямое применение физических мер в отношении лиц или объектов, но также предупреждение или угроза их применения с целью принуждения людей к определенному поведению или воздействия на их поведение посредством физического или психологического воздействия, а также с целью нанесения ущерба имуществу. Основными компонентами обеспечения пропорциональности применения силы были названы профессиональная и материальная подготовка сотрудников правоохранительных органов, предварительное планирование действий или принцип предупреждения, а также наличие правил, подробно регулирующих отдельные виды силы.

Ключевые слова: применение силы; соразмерность; правоохранительные органы; пытки, человеческое достоинство; огнестрельное оружие; спецсредства

KRISTINE ALEKSANYAN – Features of the Implementation of the Principle of Proportionality in the Use of Force. – The article has touched upon such scientific and practical problems as the definition of the concept of "use of force", as well as the development of basic components to ensure the proportionality of the use of force. In the article, "the use of force" was considered as not only the direct use of physical measures against persons or objects, but also the prevention or threat of their use in order to force people to a certain behavior or influence their behavior through physical or psychological influence, as well as with the aim of causing damage to property. The main components of ensuring the proportionality of the use of force were called professional and material training of law enforcement officers, preliminary planning of actions or the principle of prevention, as well as the existence of rules regulating in detail certain types of force.

Key words: use of force; proportionality; law enforcement agencies; torture; human dignity; firearms; special equipment